

Martin György és a szinkópás dudazene

A hazai táncházmozgalomba az oldalajtón furakodtam be kívülről, a hetvenes évek közepe táján. A fővárosi táncházat az erdélyi kultúra nagymértékű dominanciája jellemezte, és jellemzi ma is, amihez sem családi hagyományaim, sem neveltetésem nem segített közel kerülni. Pesti pedagógus családban születtem, polgári és pásztori fölmenőkkel, akik a régebbi korok művelődésének megfelelő neveltetésben részesítettek. Vasárnaponként családi kamarakonzert vagy kóruséneklés volt a program, ízlésvilágunkat pedig Bartók és Kodály tisztelete határozta meg döntően. Népdalokat is énekelgettünk olykor, talán többet is az általánosan ismerteknél.

Bartóknak külön kultusza lett otthon, amikor kiderült, hogy felmenői édesapám szülőfalujából Borsodszirákra származnak, és jó volt egy darabig reménykedni, hogy szegről-végről közünk lehetett a lángészhez. Szüleim éppen nem tartoztak az elithez, sőt, megvallott kereszténységükkel kiívták a korszak haszonélvezőinek elégedetlenségét, így családunk számkivettként, életmódszerű tengődéssel töltötte napjait.

A tömény folklórt már fiatal felnőttként szerettem meg, amivel a Nomád Nemzedék tagjaként ismerkedtem meg. Ott célunk az ősi kézműves hagyományok megismerése, a régi mesterségek újjáélesztése és föl-emelése volt, vagyis a magyar népművészet mélyrétegének betagozása a kortárs művészetek közé, és ehhez az archaikus népzeneben való elmélyülés a legtermészetesebben kíváncskodott.

A Pátia lemezeken hallottam először eredeti dudazenét, ami olyan hatással volt rám, mintha évszázada élt őseimmel találkoztam volna. Elhatároztam, hogy a bőrdudát újjáélesztsem és a magyar dudahagyományt – amennyire csak lehetséges – föltámasztom csipkerózsika ál-mából. 1978-ban saját készítésű dudámmal részt vettem a Népművészet Ifjú Mestere pályázaton. A népes zsűriben két személy vonta magára figyelmemet: egy jól megtermett, nagy bajuszú idősebb, és egy sovány, szemüveges, középkorú ember. Különösen az utóbbinál éreztem, hogy mennyire koncentrált, és semmi sem kerüli el a figyelmét. Akkor még nem tudtam, hogy Olsvai Imre és Martin György voltak bírálói. Mindketten dicsőítő kritikával fogadták föllépésem, és kiemelték, milyen nagyra értékeli azt a teljesítményt, hogy egy már kihalt-nak tudott hangszert sikerült visszahozni a már-már teljes megsemmisülésből. Nagy értéknek tudták be saját kutatásaimra és gyűjtéseimre alapozott fölkészülésem a nemes versenyre. Külön öröm volt, és jóleső érzés, hogy Martin így nyilatkozott néhányunkról: „Önök tulajdonképpen kollégák”.

Föltett szándékom volt, hogy Martin Györgyöt fölkeressem, mivel az a hír járta, hogy rendkívül segítőkész, és bátran lehet hozzáfordulni a folklór egész területét érintő kérdésekkel. Így is volt, ahogy azt magam is tapasztalhattam.

Az MTA budavári épületeinek valamelyikében nézegettem a kapualjba kitett névtáblákat, amikor egyszer csak ott termett mellettem. – Hozzám jössz? – kérdezte a legnagyobb természetességgel. – Én nem itt vagyok, hanem odaát, gyere velem – mondta, és elindult a túlsó oldalra. Jólesett, hogy nem nevet ki ügyetlenségemért, hogy még azt sem tudom, hol kell őt keresnem.

Akkoriban gyűjtöttem Nyitrában szlovák dudások között, és erről számoltam be neki, amit nagy érdeklődéssel hallgatott. Ahogy a gomolygó füstfelhőből rám nézett, éreztem, mennyire odafigyel mindenre, amit mondok, és ha véletlenül nem jól fejeztem ki magam, rögtön megállított, hogy pontosítsunk, nehogy valami félreértés történjen. Amikor céljaimat tudakolta, elmondtam, hogy a Kárpát-medence még élő magyar és szomszédnépi dudásait szeretném fölgyűjteni, és fontos feladatnak tekintem a magyar duda eredetének kutatását. Ekkor még nagyon meg voltam szeppenve mint pályakezdő amatőr kutató, de éreztem, hogy bátorít, hogy menjek tovább megkezdett utamon. Ember-

ként kezelt, és olyan figyelmet tanúsított irántam, amit még soha senkitől nem éltem át korábban, és most már mondhatom: azóta sem!

Legközelebb akkor kerestem föl Tinka bácsit, amikor készültem Erdélybe román dudásoktól gyűjteni. Kíváncsian érdeklődött, honnan merítettem információkat, milyen forrásból készültem föl erre az útra. Elmondtam, hogy ismerem Bartók Béla román dudagyűjtéseit, tudok is játszani jó néhányat azokból, és mondtam még néhány dolgot, amire a gyűjtést alapoztam. – Te ismered Habenichtet is? – kérdezte őszinte megdöbbenéssel, amiből azt éreztem ki, hogy ezt a tényt igazán nagyra értékeli. Valóban, alapos kutatást igényelt az erdélyi szász származású folklórkutató munkáinak előadása, akit – mint azt akkor megtudtam – Ceaușescu jó pénzért eladott Németországba. Onnan publikálta dudagyűjtéseit, amiket azután magam is fölfedeztem, elérve ezzel Martin György őszinte elismerését. Nem fukarkodott a dicséretekkel, és a legmesszebb támogatásáról biztosított, nem csak a gyűjtések kapcsán, hanem azon túl is. – Mindenben segítelek, amire csak szükséged van! – mondta, és akkor tudtam, hogy ez komoly dolog! Ez nem csupán segítség, több annál: megbízás a megkezdett munka folytatására, valójában utasítás! Parancs.

Időközben megpróbálkoztam a bőrduda népszerűsítésével a táncházakban, ami nem ment zökkenőmentesen. A hagyományos dudás-tér-ségek táncai a kifinomult erdélyiekhez képest banálisak, nehézkesek voltak, a sokszoknyás, nagyon színes viseletek taszítóan hatottak, a palóc vidékek „mártogatós” motívumai pedig egyenesen alpárinak tűntek a finnyás pesti közeg számára. A dunántúli táncok ragadtak meg inkább, amit dudán lehetett zenélni, de az sem volt nagyon népszerű. A duda maga is nehezen kezelhető, problémás hangszer, mivel először is föl kell fújni, hogy egyáltalán megszólaljon, ha pedig már szól, akkor teljes hangerővel szól, aminek szabályozására nincs lehetőség.

Általános vélemény volt akkoriban, hogy a dudásnak – mármint nekem – kint a büfében van a helye, de volt, aki egyenesen a hortobágyi puszták gémeskútjaihoz küldött volna, hogy ott a vályúnál dudál-gassak a marháknak. Az értetlenség az egekbe nyúlt. Volt, aki megkérdezte: ezen dallamot is lehet játszani? Egy műveltebb szaktekinetly pedig kijelentette: „kár vesződni ezzel a primitív hangszerrel, inkább skót dudát kellene használni”.

Ez az ellenszenv, ahogy látom, ma is fennáll; a táncház és a dudazene nem szereti egymást!

A késő középkorban – ahogy Magyarországon, úgy egész Európában – a legszelebb körben elterjedt, és kedvelt hangszer volt a bőrduda. Ezek között is a magyar duda volt a kor szuperhangszere, mivel három síp-jával, a dallam-, a kontra- és a bordósíppal egyszerre, egyidejűleg való-sította meg a dallam+ritmus+basszus, a magas+közepes+mély, és a melódia+harmónia+ritmus háromszoros hármasságát, olyan „tökéletes” hangszerként, amit egyetlen ember képes működtetni.

Ezt a teljesítményt más hangszereken is megpróbálták elérni, több-kevesebb sikerrel. Legközelebb a korabeli orgona és a tekerő került a duda hangzásához, de azt egyik sem tudta meghaladni. A dinamika egyik-nél sem kerülhetett szóba, a hangszerek vagy szóltak, vagy nem. A dudások ezen úgy segítettek, hogy játék közben jobbra-balra mozogtak, táncoltak, hajladoztak, így a hallott hang erőssége folyamatosan változott. Erre a táncosok is rásegítettek azzal, hogy köröket leírva olykor közelebb, máskor távolabb kerültek a hangforrástól.

A bőrduda zenei teljességét a vonós hangszerek tudták csak fölülmúlni később, azzal, hogy a három síp három szólamának megfelelően három különálló vonóshangszert szólaltattak meg egyszerre, megalkotva így a dudahangzású vonósenekart.

Jó ötszáz éve már, hogy Erdélyben megjelent a belső-ázsiai eredetű hegedű (hegedő) a törökökkel érkező cigánysággal együtt, akik átvették a

hívatasos zeneszolgáltatást. Mivel a bőrduda a kor meghatározó hangszere volt, a hegedűsöknek meg kellett tanulniuk dudaszzerűen játszani. Ez úgy történhetett, hogy ami addig egy kézben volt, a dallamsíp, kontraszíp és bőgösíp, azt ezután három vonós adta elő közösen, hangszereiket a kívánt hangzáshoz és funkcióhoz átalakítva. Ez a formáció sokat megőrzött a mintául szolgáló dudahagyományból, így például az állandó hangerejű fortissimo játékot a tánc kíséretben, a hangszeres közjátékot, az úgynevezett apróját, ami a bőrduda sajátos vívmánya, és persze a folyamatos hangzást, amit a bőgő és a kontra együttműködő játéka tett lehetővé. A három zenész játéka ugyanakkor a duda lehetőségeit jócskán meghaladó hangzásbeli és játéktechnikai finomságokra adott lehetőséget.

A primás a tartott hangokat kedvére kicirkalmazhatta, nagyban színesítve a dallamjátékot. A többhúrú hegedű hangterjedelme a bőrduda dallamsípjának oktávjához képest mérhetetlenül kiterjedt volt, így a repertoárba bekerülhettek a kvintált, ereszkedő jellegű ősi magyar „pávadallamok” is. Lehetőség nyílt a dinamikára is, aminek az ének kíséretben lett nagyobb szerepe, így létrejöttek a búsuló nóták, hallgatók, keservesek.

A legnagyobb előnyt a hangnemváltás képessége jelentette a háromtagú zenekar számára. Amíg a duda csak egy adott hangnemben működött, addig a vonósok tetszés szerint kiválaszthatták a megfelelő fekvést. A keservesnek mást, mint az örömeinek, a vastag hangú öregnek mást, mint a gyengébb hangú fehérszéknek.

Ez a rengeteg előnyös tulajdonság hozzájárult ahhoz, hogy a háromtagú vonósbanda a bőrduda (deák nyelven: symphonia) helyébe lépjen, útjára indítva azt a zenevilágot, ami a fúvós és pengetős hangszerekkel kiegészülve (klarinét, cimbalom) már az újabb kori szimfonikus zenekarok kialakulásához jelölte ki az utat.

Ez a nyilvánvalóan magasabb rendű zeneiség a tánc kultúrát is magával emelte, aminek eredményeképpen kialakult a ma is ismert erdélyi tánc hagyomány, amihez fogható változatosságot aligha találunk bárhol a világon. Ez a dús formagazdagságú tánc kultúra teljes kibontakozásában finoman ötvözte a főnemesi eleganciát a pórias közönségséggel. Erdély ezzel járult hozzá a reneszánszhoz.

Apafi Mihály fejedelem még dudaszóra forgatta a takaros magyar menyecskeket, de a mindegyre divatozó „cigányozás” eredményeként a bőrduda végérvényesen teret veszített.

A haladás göggyében a korszerűtlennek minősített bőrdudát odadobták a románoknak, mint viselt göncöt, majd ugyanezt megismételték később a Felvidéken is, ahol a szlovákok lettek a hangszer új gazdái. Hegedűhöz csizma, dudához bocskor! Ez lett az új módi.

Ennek köszönhető, hogy a XIX. században a bőrdudát már az alantasabb néprétegek, csepűrágók és földönfutó koldusok primitív hangszereként tartották számon.

Bartók Béla a román dudások között kereste a magyar dudahagyomány emlékeit, nem sok sikerrel, mivel a románok a megöröklött magyar dudán is románul zenéltek. Az ő erdélyi gyűjtései és Gottfried Habenicht útmutatása alapján sikerült eljutnom egy Arad megyei román dudáshoz, aki – kis csodálkozás után – elővette kopaszborű, hengerfejes dudáját, és egy jóízűt dudált nekem a magnetofonba. Később elkértem tőle a hangszer és eljátszottam egy táncdallamot Bartók gyűjtéséből. A hatás szavakkal alig leírható. Ez az öreges ember megkövülten nézett rám, mint aki szellemeket lát, és nem hisz a szemének. Pont olyan dudánótát játszottam, amit ő is ismert és ezzel a lehető legnagyobb elismerését vívtam ki. Láttam, hogy nagyon örül, és amikor ababagyntam, és visszaadtam a dudát, hirtelen megragadta a kezemet. Azt hittem, jól megszoritja majd, hogy gratuláljon, de ehelyett ráhajolt, és mire észre tértem volna, nyálás csókot nyomott a kezem fejére. Rettentően szégyelltem, hogy nem ocsúdtam időben, de azután azzal vigasztaltam magamat, hogy ilyesmire nem lehet fölkészülni. Ilyet csak olvasmányaimból ismertem korábban, amint az ifjú szerelmes boko-

kat rebegve hajol a nemes kisasszony dúsan csipkézett cérnakesztyűs kacsója fölé, vagy a nagytiszteletű nuncius sóhajítja lebeletét a százesztendősi római pápa ragyogón szípkázó rubintköves gyűrűire. A dolog vége azután nagy barátság lett, rögtön be akart invitálni a sarki kocsmába, hogy ott is produkáljam magam. Végül elmesélte, hogy ő is járt már Magyarországon. Mintha csak valami társasutazási tájékoztatót idézne, sorolta vidáman a román megszállás útvonalát: Debrecen, Bicske, Tápiószecske...

Innen nem kellett messzire menni, hogy a Hunyad megyei Ruszka-havas egy kis girbegurba román falucskája térjünk, visszautazva egyszerűen a kora középkorba. A dudás a helyi kovács is volt egyben, és szépen faragott, önöntéses, tükrös homlokú bakfejes dudája volt, amit – elmondása szerint – még a nagypapja vett az akkori Magyarországon. A jól sikerült gyűjtés után újra ott jártam Tinkánál, de akkor nagyon elfoglalt volt, még a szokásosnál is súlyosabb terhek nyomták, ezért nem tudott nagyobb odaadást tanúsítani irántam. Persze érdekelt, hogy s mint sikerült az utam a román hegyekben? Azt kérdezte, milyennek mondanám a román dudazenét. Ez a kérdés váratlanul ért, és hirtelen egy benyomásnak engedve, így válaszoltam: olyan szlovákos. – Szlovákos? – kérdezte, és mélyen elgondolkodott. – Olyan szinkópás? – tette föl a kérdést, még mindig tűnődve dolgoz. Akkor persze már átgondoltam, hogy rossz választ adtam a kérdésére, hiszen csak a hangnemre vonatkozott az első pillanatban kimondott érzésem. A szlovák dudák között is sok szól magas h'-c" körüli alaphangon, csakúgy, mint az általánosan gyűjtött román dudásoké, így az azonos tónus ejtett abba a tévhiszembe, hogy az adott hangnemben szóló dudazene is hasonló egymáshoz. Ezt azután elmondtam Martin Györgynek, így tisztáztuk, hogy a román dudazene valójában nem szinkópás. Végül még alaposan kioktatott, hogyan kell a gyűjtött hanganyagot szakszerűen dokumentálni. Azután soha többé nem találkoztunk...

Száz évvel ezelőtt Bartók és Kodály sziszifuszi munkával teremtettem meg az alapokat, amire a fölépítmenyt a későbbi generációknak kellett volna rárakni. És persze nem holmi deszkabódét vagy vályogviskót, hanem pompázatos palotát, amelynek ötvenkét szobája, háromszázhatvanöt ablaka van, amelynek a tornyai a csillagokig érnek, úgy ragyogtatják szerte a világba az évezredes hagyományokban gyökerező magyar kultúra mérhetetlen nagyszerűségét.

Csak az utóbbi évtizedekben olyan hatalmas gyűjtött anyag került elő a folklór minden területéről, aminek feldolgozásával tovább lehetne lépni a megkezdett úton, hogy száz év után legalább olyan jelentős eredményeket mutassunk föl mi is, amilyent a nagy elődök ránk hagytak. Mert rengeteg új ismeretre derült fény, amelyekkel jócskán kiegészíthetnénk a kialakult képet. Régészeti leletek nyomán a Kárpát-medencei hangszeres kultúra kezdeteit akár a jégkorszakig visszavezethetjük; a korunkbeli magyar furulya megszólaltatásának módja az istállósok csontsípával hozható rokonságba, amelynek megfűvásakor a sípoló hang mellé dünnnyögő hang képződik (negyvenezer éves „hungarikum”); a magyar bőrduda kialakulásának regénye az Árpád korban indul, és jól kimutatható a hatása még az újkori zenevilág létrejöttében is. És itt csak a hangszeres zene egy darabkájáról van szó, ami csupán töredéke a hatalmas magyar folklórnak, és még mi minden van egyéb területeken, kinek-kinek a magáén...

Ennek az újabb hatalmas tudásnak összeboronálásához lett volna szükség Martin Györgyre, aki képes lett volna átkarolni az ezerfelé nyúló szájakat, és mint a vesszőkévét a szoros gúzsokötés, egységbe tömöríthette volna az értéktérítő energiák nyomán felszínre tört hatalmas ismeretanyagot.

Akkor ma már minden a helyén lenne!

És akkor, az ő segítségével, talán magam is eljutottam volna már a mesterfokozatig, hogy ne kelljen tovább viselnem – galambösz fővel – a népművészet örökifjú mestere címet.

Kozák József

*Cosma Covan
(Nagymuncsel / Muncelu Mare, Hunyad m., Románia)*

*Eliáš Levasovský
(Fenyőkosztolány / Jedlové Kostolany, Szlovákia)*

*Ilisie Munteanu
(Dobra, Arad m., Románia)*

*Ilisie Munteanu és
Kozák József*